

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

MÁRKUS BÉLA

Szerzetesek, betyárok, munkásörök

Csárdás történetek

„Csak az olvassa versemet” – kezdeném a költővel, a versem helyett szülőföld-rajzot tekintve tárgynak, s „tisztelem engem és szeretet” helyett megelegedve azzal, de ki is kötve, hogy aki elhiszi, amiket szülőhelyemről, Bükkaranyosról mondani, állítani fogok. Mindjárt azt, hogy már a kőkorban lakott település volt, sőt, központi helyet foglalt el a – tudós történésztől idézve, amiről fogalmam sincs – a Pilinyi-kultúra idején, földvárának mint lakóhelynek köszönhetően kiterjedt kereskedelmet folytatott. A környéknek egyértelmű hatalmi központja volt. Nevét – Aranyas –, persze, először évszázadokkal később, 1275-ben említette egy oklevél. Ez az év azonban már túlesik azon az eseményen, amelyet máig őriz a falu emlékezete.

Jó-e a szülőföldet kibontani a legendák, regék, a szájhagyomány továbbörökítette emlékek burkából? S a népemlékezet, a néphit helyett a tudomány „felfedezéseit”, eredményeit venni alapul, ha az foglalkoztat, mert vallatóra fogtak: hol is születted, egykori lakhelyed hol is helyeznéd el a világ helyett legalább az ország, a nemzedek térképén?

Ha a szájhagyomány és a történelemtudomány sokban különbözik is, abban megegyezik, hogy szűkebb szülőházam állomás, csomópont volt a menekülés útvonalán. Emelkedetten: a vesztesek, a vereséget szenvedettek visszavonulási terepe. Tárgy- és tényszerűen: természeti adottságaival, hegyes, erdős vidékével átmeneti védelmet nyújtó hely történelmünk olyan tragikus csatái üldözöttjeinek, mint a muhi (1241. április 11–12.), majd a mezőkeresztesi csatái (1596. október 22–26.). Muhi ugyanolyan messze van – úgy húsz kilométernyire – keletre, mint Mezőkeresztes nyugatra a szülőfalumtól, és mert az előbbi ütközetben Batu kán tatár-mongol hada keletről, az utóbbiban viszont Mehmed szultán serege nyugatról jött és támadt, a menekülés iránya mintha eleve ki lett volna jelölve. A történetírás is állítja, hogy IV. Béla északnyugatra, a hegyek közé menekült, de ha nem állítaná, szülőfalum két dűlőjének neve eloszlatná a krónikások bizonytalanságát. Az egyik a Királyberek, ahol – ma is látom – rövid ideig megpihent kíséretével, a másik az Aranygomb, ahol – ma is sajnálom – tovább menekülve a bokrok, bozótok leszakították dolmányának gombjait. Jócskán maguk mögött hagyva a bozótost és a falut, kevésbé viszont az üldözőket, a Bükk lábához, azaz a szomszéd település, Kisgyőr határához érve Muhi után újabb ütközetet vívtak a mongolokkal. Súlyos vereség lett ennek is a vége, megint csak egy dűlőnév tanúsága szerint: a Kékmező onnan kapta a nevét, hogy a magyar sereg kék ruhába öltözött katonáinak holttestétől kéknek látszott az egész hatalmas (a 20. században kedvelt kirándulóhelynek számító) mező. Hogy így volt-e, ahogy Kisgyőr történelmének leírásában szerepel, vagy a mező attól lett kék, amitől egy erdőrészt, az lbolyás-tetőt, vagyis a virágoktól, egy szomszéd falubeli ne akarja eldönteni. S ne merengjen azon sem, vajon IV. Béla részt vett-e a végső csatában, vagy – ismét egy kisgyőri dűlő neve – ült a Királyszékén.

Ha úgy tűnhetett fel, hogy falum bokrai sápot szedtek, gomb formájában, egy királytól, a Muhiról menekültektől, a Keresztesről szalasztottak már más elbánásban részesültek. A hadtörténet feltételezteti, hogy érdemtelenül. Hiszen a tizenöt éves háború legnagyobb összecsapása úgy indult, hogy a ma-

gyarok győznek, és Mohács után hetven évvel a törököt ki lehet űzni Magyarországra és Erdély területéről. Maga III. Mehmed szultán is megfutamodott, ám a magukat győztesnek hívó „keresztény” magyarokon úrrá lett a kapzsiság, fosztogatni kezdtek, zsákmányt szerezni, ahelyett, hogy döntő csapást mértek volna az amúgy túlerőben lévő ellenségre. A következmény: megfutamodásuk – közülük, ha maroknyian is, a Bükkben siettek eltűnni az üldözők szeme elől. Hogy szülőfalum lakóinak védelmében részesültek, két név bizonyítja – cáfolhatatlanul. A Törökboklára, egy völgyoszoros és a Vaskapu, a szoros – egyik – bejáratáé. A török elől menekülőket – a keresztiesi csatavesztetteket és a falubelieket – a község bírja ebbe a szorosba vezette, s ide zúdultak be utánuk az üldözők is, akikre a Vaskapu fölött lesben álló, kaszával, kapával, villával, baltával felfegyverkezett férfinépség rátámadt. A szorosba szorult törököket egyesült erővel, a lakosság a menekülők csapatával összefogva lekaszabolta. Ennek emlékére három tölgyfát ültettek, ezek alatt 1849-ben Kossuth Lajos is megpihent, amikor az oroszokkal harcoló honvédcsoportokat szemlélte – olvasom falum honlapjának emléktárában, Kőmíves Tibornak a településrészek és dűlők elnevezéseiről írott dolgozatában. Hogy formálódik a szájhagyomány, változik a néphit! Mi még, gyerekkorunkban – úttörőként! – Rákóczi fáját próbáltuk átölelni, többen összefogódkodva, s aztán elnyúlni alatta. Hogy a szemlélődő Kossuth?

Mindjárt róla, illetve erről is. De előbb: ha néphagyomány, akkor legyen néphagyomány – igazi lokálpatriótaként terjeszteni kellene, elhinteni, hogy a Dunát elreteszelő Vaskapu szülőfalum szorosáról kapta a nevét. A népeket oda vezérlő bíró utódjáról sem feledkezve meg: a falu szülőttéről, az 1631–32-es parasztfelkelés vezérééről, a Kassán kivégzett, majd felnégyelt Császár Péterről – akinek az emléktárban lenne a helye! Hiszen ott van Békésiné Csáki Csilla és Békési Gábor jóvoltából annak az „aranyosi csárdának” a története is, amelynek a falán márványtábla hirdette, hogy „1849-ben / a Kutyavacok tanyánál a magyarok megverték az oroszokat”. Hogy így hirdette, ezt már Kisgyőr költő szülőttjétől, Bihari Sándortól idéztem, *A kis obeliszk* című verséből. De idézhettem volna a *Pöltenberg tábornok* címűből is, amelyik egyrészt azzal toldja meg a történetet, hogy az aradi vértanú vezette a „győztes magyar csapatot”, másrészt hogy a csárda fala helyett ma az út túloldalán egy emlékmű őrzi a dicsőséget. „Haza- / felé tűnődve: teljesen összeállt bennem a gyönyörű / esemény” – fejeződik be a vers. Vagy inkább: költemény? Legendaköltés? Melyhez hasonlóval, élőszóban is, írásban is, magam is próbálkoztam, úgy „örökítve meg” az oroszokat, mint akik félelmükben reszkettek, vacogtak, mint a kutyák, futván a diadalmas magyarok elől.

A forrás, ami a büszkeséget és a lelkesedést táplálta: a márványtábla volt. Bihari Sándorral együtt ennek tükre kápráztatható el. A tábla utolsó mondata, annak is a legvége: a mieink a csárdánál vívott ütközet után „főállásba húzódtak vissza, és ott tartóztatták fel az oroszokat”. Feltartóztatni egyenlő-e a győzelemmel? – ez lenne itt a kérdés, ha a történészek nem bonyolították volna a hadi helyzetet. De ezt tették, amikor nem állottak olyasmiket írni, mint Gracza György 1898-ban (*Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*). A kezdet: az oroszok segítségét igénybe vevő császáriak Kousnetzow kozák hetman vezetésével éppúgy, mint a Pöltenberg tábornok irányította magyarok, „szemleútra” indulnak. Aztán: „A két czirkáló sereg jul. 23-ikán déli egy órakor Harsány mögött véletlenül összetalálkozik, s birokra lel. Az aranyosi csárda előtt, majd a szomszédos erdőben közel öt óra hosszán tart a viaskodás. Csak az alkony vet véget a küzdelemnek. Estefelé tikkadtan, kifáradva mind a két sereg visszahúzódik: Pöltenberg Görömbölyre, Kousnetzow Vattára. Veszteségünk 20 halott, 80 sebesült, 35 fogoly. Az oroszoké, ha ugyan titkolózó jelentéseiknek hinni lehet, 3 halott és 5 sebesült.”

A Borsod és Miskolc 1848–1849-ben című, naplókat, töredékeket, visszaemlékezéseket tartalmazó, Dobrossy István összeállította 1998-as kiadású kötet több Szűcs nevűtől idéz. Sámuelről: „Jul. 23... Az aranyosi csárdánál pedig, a' mieink és oroszok közt, egy kis összeveszés kerekedett, mellyben, az ellen' túlnyomó száma miatt, a' magyarok veszítettek. [...] Ugyancsak 23-n az aranyosi csárdánál összeveszés történt. 24-n, a' bukkancz, vagy is inkább Görömböly' vidéke lőn csatahelyé, honnét, a' mieink visszavonultak.” Miklóstól: „23-án.. Estve felé öszve ütközés volt a' muszkával az aranyosi csárda közelében, hol a' mieink vorpostíroztak, a' mieinkből sok megsebesült.”

Ahány emlékezés, annyi deheroizálás, annyi pofon a szülőhaza-fíú öntudatnak és önérzetnek!

De eljön az idő, alig hetven év kell hozzá, amikor a mieink ismét vorpostíroznak, azaz – egy intézkedés szerint – az „1. h. o. csapatai f. hó 18-án Kis Győr, Aranyos, Ládháza vonalában felzárkóznak, a 10. dandár csapatait leváltják, zárt előőrsi felállítást vesznek fel s felderítést bevezetnek”. A parancsot mintha hamarjában fordították volna valamely idegen nyelvből, ám lehet, a stílus bökkenőivel is az ellenséget akarták megtéveszteni. „A következő eltolások foganatosítandók – közlik például –: 1/8 zlj. Harsányból Kis Győrre, II., III/8. zlj. Aranyosra meneteljen, ezredparság Aranyos.” Az ellenség, amelyikről a két nappal későbbi intézkedés szól: „Tisza Lucon két zászlóalj román gyalogság, ebből egy különítmény [...] Alsó Zsolcán, Felső Zsolcán, Kistokajban, Mályin, Görömbölyön egy-egy ellenséges cseh század [...] Miskolcon négy-öt zászlóalj, állítólag a 31., 32., 35. cseh légiós és 96. toborzott tót ezredéből.” Románok, csehek, tótok ellenünk – az eredmény: Miskolc visszavétele – írja a Népszava kiküldött tudósítója (1919. május 22.). A riporter „Böhm elvtárs hadsereg-főparancsnokkal”, miután Mezőkövesden csatlakozott hozzájuk „Landler elvtárs, a kedd reggeli támadást vezető 3. hadtest parancsnoka”, kocsikkal tartanak „Harsány és Aranyos felé, ahonnan csapataink kiindultak a terv szerint jól és pontosan elrendezett támadás megkezdésére”. „Aranyosban érzük utól az előrevonuló csapattestek trénooszlopait és tartalékütegeit. Gyönyörűség nézni a kifogástalanul felszerelt teljesen modern trénooszlopokat és ütegeket” – lelkesedik a tudósító (Gyetzvai János), de hiszen a – keresztnevükön nem emlegetett – Böhm és Landler elvtársat is „lelkes éljenzéssel” üdvözlük a katonák. Az ütközetet követően az újságíró azzal „a biztos, diadalmas tudattal” tér vissza a harcvonalból, hogy „a Miskolcért folyó csatát megnyertük”. Ahogy a cikk elejére emelt összefoglaló fogalmaz: „*Miskolc a miénk!* Minden benne van ebben (a) három szóban, és benne van különösen az a biztos ígéret, hogy a Vörös Hadsereg nagyszerű proletárkatonái diadalmaskodni fognak a Tanácsköztársaság minden belső és külső ellenségein és meghalnak inkább, de nem engedik levernü a maguk megváltó, szent forradalmát.”

A népelemlézet a megváltó forradalom proletárkatonáit nem vonta a hősiesség dicsfényébe, pedig mégiscsak felszabadították a május 2-án a csehek kezére került Miskolcot, és aztán az északi hadjárat során a Felvidék jó részét, nagyobb városait is. Köztük volt Kassa, a „síró város” – Vécsey Zoltán riportregényének címe az ott lakók keserűségét, csalódottságát sejteti, a „felszabadító” vöröskatonák – élükön Kun Bélával – pökhendi és úrhatnám, hazafiatlanul internacionalista viselkedését azonban nem. Utóbbiból a családi emlékezet is őriz izelítőt: a falun végigvonuló harcosokat főleg a felvégen, ahol szinte csak katolikusok laktak, Istenhözzáddal köszöntötték – de az is lehet, hogy többen, ahogy kamaszkoromig szokás(om) volt, Dicsértessékkal –, amit a harcosok káromkodással fogadtak. Az pedig személyes emlékem, hetedikes koromból, hogy amikor a tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából „interjú” kellett volna készíteni a falubeli volt vöröskatonákkal, a kiszemelt veterán, amúgy félig-meddig rokon és szőlőszomszéd, a kapuján sem engedett be, nemhogy

szóba állt volna velünk. Hogy mi okból, éppúgy kiderítetlen maradt, miként az is: „Bükkaranyos község közönsége” miért csak a '49-es „ütközet” emlékére állított márványtáblát (1929-ben), és miért nem tisztelgett azelőtt, hogy 1919 májusában az aranyosi csárda volt a Miskolcot visszafoglaló Vörös Hadsereg ezredparancsnokságának székhelye.

De a csárda kaphatna még a falára márványtáblát. Többet is. Az aranyosiak szent meggyőződéséből: mert ez az épület a pest–kassai országút mellett valamikor a jezsuita szerzeteseké volt. Lehet, ők is építették. Fényes Elek *Magyarország geographiai szótárában* (1851) ez olvasható: „A határban van egy Földvár nevű omladék, mellynek most már csak árkai láthatók; hihetőleg ez is a 14-ik században elpusztult cseh favárok közé tartozott. E határon keresztül megy a pest–miskolczi főországút, s ezen az erdők közt van egy csárda-vendégfogadó, mellynek épülete hajdan a jezsuiták mulató-helye volt. Aranyos hajdan az Ónodi várhoz tartozott.” Tízvalahány évvel később *Borsod megye leírásában* Pesty Frigyes arról számol be, hogy „Hajdan e község a Jezsuita szerzet tulajdona volt. [...] Határának nagy része erdő, s a vadászatra – hol nem ritkán nyúl, róka, 's őz is található, a vadászoknak igen kényelmes mulató helyül szolgál. [...] Határának nyugati részén halad keresztül a Pest-gallicziai útvonal is, mellynek keleti részén egy igen pompás hármass völgyben máig is fenn áll keresztjével díszítve Jezsuita Szerzet Kolostora; melly kolostor most már a kir: kincstár egyik regale jövedelmeit – mint utas szálloda – adja, 's aranyosi csárda név alatt ismeretes. Jelen év előtt mintegy 35 évvel e helyet néhai Molnár Sándor kir: kor: diósgyőri uradalmi prefektus idejében, csakis keresztény vendéglősök lakhatták; most már azonban a többet ígérés nyomán a szent helyet Izraeliták lakják évenként haszonbér fizetés mellett. Aranyos községet, minthogy hajdant nagy rengeteg erdőség övezte körül, régenten Makkos Aranyosnak is nevezték.” A leírás fontos és maradandó eleme, hogy a „község éghajlata tiszta 's ekkép igen egésséges”. És ami szintén változatlan maradt egy évszázad múlva is: „határbeli szántóföldjei azonban a rég megpendített, de a még ez ideig nem fogatosított határbeli arányosítás miá végkép kisoványítottak 's termékenységeiket veszítették ugy annyira, hogy a legdúsabb időszakban sem dicsekedhetnek közép-terméssel”. Rétjei viszont, jegyzi még meg, „meglehetősen termékenységgel bírnak”.

Mindezek alapján két új márványtábla illenék a csárda falára. Az egyik arra emlékeztetne, hogy a csárda a jezsuita szerzetesek kolostora vagy mulató-, azaz pihenőhelye volt – egészen 1773-ig, a rend feloszlataáig.

A másik táblát már csak betyárbecsületből is fel kellene avatni. Hogy emlékeztessen azokra az időkre, amikor a csárda nemcsak utasszálloda volt, hanem a Bükk rengetegeiből le-lelátogató betyárok mulatóhelye is. Borsodban a kácsi mellett az aranyosi csárdának volt a legveszedelmesebb híre – állítja egy újságcikk, amelyik a csendbiztosokra emlékezve Kesely Jóska bükki betyár szomorú sorsát is elbeszéli.

A falu hálás közönsége gondolkodhatna még további emlékművek elhelyezéséről is. Figyelembe véve, hogy a vendégfogadóból – egyes feljegyzések szerint – 1893-tól erdészlak lett, a megyei erdő- és fagazdaság egyik központja, egészen 1983-ig, amikor is megyei munkásőr-parancsnokság bázisává alakították át, a tőle északra elnyúló, előtte a honvédség használta lőtér miatt is. A munkásőrségre mint a szocialista munkáspárt öklére akár egy rajzos tábla is emlékeztethetne – hálásan köszönve, hogy igazából be sem tudott a bázisra költözni, máris kiköltözött. Elképzelem aztán, hogy az erdészháznak nem a falán, hanem az udvarán – és ezt szerényen nem bíznám az udvarias aranyosiakra – rám is emlékeztet valami. Egy téгла. Ráírnám a nevem – az már nem férne rá, hogy azért, mert iskolás koromban nyaranta itt vártuk az eligazítást, hova megyünk csemetét kapálni vagy gazt sarlózni.

Nincs azonban a falu határában olyan dűlő, olyan erdőrész, amelyik ne lenne számomra „emlékezethely”. A Bitópart, amelyik onnan kaphatta a nevét, hogy a tanácsköztársaság idején (vagy után?) akasztottak itt, ahonnan – annyira meredeken emelkedik – csak vastag láncsal megkötött (hátsó) kerékkel volt szabad hordáskor lejönni. A sehol sem hallott, csudanevű (oxymoronos?) Vőgytető (kétoldalt völgy, közte dombtető), ahol a katolikus temető van, ennek oldalában volt a családi fészek, ide, ebbe születtem. Az erdő, a Fáy-rész felé, ahova Nénnyével jártam tüzelőért, száraz ágakat gyűjteni s kötéltbe rakva hátunkon hazavinni. Az erdő, ahol teheneket őrizve szarvasbogarak ütközetét figyelhettem vagy friss nyomokat kereshettem a rókaljuk körül, ha ráuntam egy-egy könyv olvasására. A sötét erdő, a Vaskapu után, ahová egyetemista korunkban a családunkhoz bemutatkozni jött majdani feleségemmel gyalogoltunk ki, mert otthon üresen várt a ház, aztán Édesapámékkal együtt kerestük egy rokonunk elkóborolt teheneit. Az erdőszél az Endre-völgyön, galagonya- és kőkenyobokraival, ahová szántás közben a tehének ekéstől, taligástól bemenekültek, hogy lerázzák magukról a böglyöket, vagy ahogy nálunk hívták, pőcsikeket – azóta tudhatnám, mit jelent: egy állat megbokrosodik. Az avasi erdő galambgombákkal, a Szilvás-völgy csupros gombákkal, tinóruk a csemetekert körül – Édesanyámmal szedtük, válogattuk, hogy másnap Miskolcra, a Búza térre vihesse őket. A piacra, ahova volt, hogy szekérrel, tehenessel, vittük a Baglyos-tetőn termett körtéket. A másik szőlő, a Meszes, ahol '57 tavaszán a korhadt cseresznyefa „odújában” Édesapám puskát talált – nekem az volt a feladat, hogy hallgassak róla; hogy hova került, ma sem tudom. Ugyanitt az agyagos, köves földben az utolsó szőlőkapálásunk Édesanyámmal és a nagynénémmel – tollhoz szokott tenyeremet véresre törte a kapanyél. És ugyanitt tudásom kamatoztatása: ha kaszálásakor (vagy máskor) megtámadnak a darazsak, vesd hasra magad, s nem bántanak – kivéve, ha a fészükre dobod a kaszát, s ott vágódsz el magad is.

Életünk kalendáriumait csakis térben felidézhető képekben alkothatjuk meg – mondja-tanácsolja egy francia filozófus. Volna még jó néhány aranyosi tér, dűlő, határrész, amelyek körül emlékeim, mint a darazsak, keringenek. De hagyjuk bolygatatlanul őket. Elég, ha bennem duruzsolnak tovább.

FELHÁZI ÁGNES, Magas horizontok VI–VII., 2017

